

6. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / Пер. с нем. — М., 1985.
7. Дмитренко О. “Диво-села в степу...” // Український світ. — 1996. — № 4–6.
8. Добровольский В. Н. Смоленский этнографический сборник. СПб. — М., 1891–1903. — I-IV. : У кн.: Успенский Б. Л. Религиозно-мифологический аспект русской экспрессивной фразеологии (Семантика русского мата в историческом освещении) // Semiotics and the History of Culture. 2. (In Honor of Jurij Lotman Studies in Russia). Slavica Publishers, Columbus, Ohio, 1988.
9. Жельвис В. И. Инвектива: опыт тематической и функциональной классификации // Этнические стереотипы поведения. — Л., 1985.
10. Жельвис В. И. Эмотивный аспект речи. Психолингвистическая интерпретация речевого воздействия: Учебн. пособие. — Ярославль, 1990.
11. Земская Е. А., Китайгородская М. А., Розанова Н. Н. “Особенности мужской и женской речи”. Русский язык в его функционировании: Коммуникативно-прагматический аспект. — Ленинград, 1993. — В кн.: Ставицька Леся. Арго, жаргон, сленг: Соц. диференціація укр. мови. — К., 2005.
12. Кусов Г. В. Оскорбление как иллокутивный лингвокультурный концепт: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / 10.02.19 — теория языка. — Волгоград, 2004.
13. Мушкетик Ю. Честь і обов'язок дати життя в слові // Дивослово. — 1997. — № 2 (480).
14. Номис М. Українські приказки, прислів'я і такє інше / Перевідав Д. Гулей. — Торонто-Київ, 1993.
15. Радевич-Винницький Я. Етикет: культура спілкування. — Львів, 2001.
16. Сняк Д. Навіщо нам російська лайка, коли маємо свою, не таку брутальну? // Високий замок. — 1998. — 30 жовтня.
17. Ставицька Леся. Арго, жаргон, сленг: Соц. диференціація укр. мови. — К., 2005.
18. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий. — 5-с изд. — К., 1999.
19. Успенский Б. А. Религиозно-мифологический аспект русской экспрессивной фразеологии (Семантика русского мата в историческом освещении) // Semiotics and the History of Culture. — Т. 2. (In Honor of Jurij Lotman Studies in Russia). — Slavica Publishers, Columbus, Ohio, 1988.
20. Успенский Б. А. Мифологический аспект русской экспрессивной фразеологии // Stadia Slavica Hung. — 1983. — Т. 29.
21. Encyklopedia jazykovedy. Spracoval Jozef Mistril s koltktivom autorov. — Bratislava. — 1993.
22. Raskin V. Literal Meaning and Speech Arts // Theoretical Linguistics. — 1979. — Vol. 4.
23. Razvratnikov Boris Sukich. Elementary Russian Obscenity // Maledicta III. — 1. — 1981.

УДК 811.161.2:81'373

Н. М. Хрустик

ПРОБЛЕМИ МОРФЕМНОГО ЧЛЕНУВАННЯ АБРЕВІАТУР ТА ПОХІДНИХ ВІД НИХ СЛІВ

Стаття присвячена проблемі морфемного членування абревіатур.

Ключові слова: абревіація, складноскорочене слово, морфемна структура, морфема, аброморфема.

The article is dedicated to the problem of morphemic structure in the abbreviations.

Key words: abbreviations, abbreviated word, morphemic structure, morpheme, abbreviations morpheme.

Специфіка абревіатурного способу словотворення зумовила складність морфемного поділу слів, утворених цим способом, та лексем похідних від них. Абревіатури мають інше, ніж у нескорочених одиниць, членування на складові частини. Їх структурним елементом може бути не лише морфема, як це у звичайних словах, а й дуже своєрідна складова одиниця — аброморфема. Окремі види абревіатурних утворень не поділяються на морфемні зовсім, оскільки їх структура має свою специфіку, зумовлену дериваційним механізмом цих слів. З огляду на вищесказане при морфемному аналізі виникає чимало запитань, на які не завжди можна віднайти відповіді.

Проблема морфемного членування складноскорочених слів завжди була дискусійною [1]. У зв'язку з абревіатурним бумом, який спостерігається в останні два десятиліття, вона набула ще більшої гостроти та актуальності. В українському мовознавстві базовою працею з питань вивчення морфемної структури складних слів, зокрема абревіатур, є монографія Н. Ф. Клименко “Словотвірна структура і семантика складних слів у сучасній українській мові” [2]. Серед новітніх досліджень, присвячених цій проблемі, на особливу увагу заслуговують студії А. Нелюби [3; 4]. Зосередившись винятково на прикладних аспектах, спробуємо розкрити своє бачення морфемного членування абревіатур та відабревіатурних утворень.

Незаперечною і дуже важливою є думка про те, що при розгляді морфемної структури абревіатур, як і будь-яких інших слів, слід виходити з чіткого розмежування синхронного та діахронного аспектів

дослідження. Лише з погляду синхронії вивчається морфемна структура лексичних одиниць при морфемному аналізі. Тому всі абруотворення, у яких відбувся процес деетимологізації — втрата внутрішньої форми, зазнають опрошення морфемної структури і в сучасній мові розглядаються не як складноскорочені слова, а як звичайні непохідні номінативні одиниці. Скажімо, в іменнику *лавсан* (діахронічно утворений складанням усічених частин компонентів словосполучення *Лабораторія високомолекулярних сполук АН СРСР*) синхронічно виленується коренева морфема *лавсан-*, на що вказує порівняння зі словотворчо спорідненим словом *лавсановий*, та нульове закінчення. Згідно з принципами морфемного членування поділяється на морфемі утворений від абрєвіатури прикметник *лавсановий*. Втратили свій “родовід” для сучасних носіїв мови й такі лексеми, як *мелан* (діахр.: *малоеластичний лавсан*), *бесалол* (діахр.: *беладона*, *саліцилова кислота*, *фенол*) тощо. Лише мовознавці та ті, кого цікавлять мовні загадки, знають, як утворилися ці слова та які їх генетичні складові. Проте це вже — предмет дослідження етимології.

Розмежування синхронічного та діахронічного поділу абрєвіатур на морфемі — завдання не з легких. Насамперед воно стосується тих лексичних одиниць, у яких процес деетимологізації триває. В одних словах він лише розпочався, в інших знаходиться на середині шляху, ще в інших — підходить до завершення. Якщо запитати у звичайних носіїв сучасної мови, чи знають вони “родовід” таких, напр., абрєвіатур, як *комсомол*, *колгосп*, *рація*, *есмінець*, *лінкор*, *мопед* тощо, то відповіді, очевидно, будуть різні. Їх зміст значною мірою залежатиме від віку респондентів, освіти та сфери діяльності, а також, безумовно, від того, у якій мірі “затемнена” внутрішня форма того чи іншого слова. Об’єктивних критеріїв, якими можна було б виміряти ступінь втрати словом його генетичних зв’язків, не існує. Звідси — суб’єктивізм, якого дуже важко уникнути, бо хтось, напр., вважає, що номен *комсомол* синхронічно вже непохідний, а хтось, знаючи “родовід” слова, розглядає його як похідне утворення, що виникло складанням усічених частин слів у російському найменуванні *Коммунистический союз молодежи*. Пор., напр., структуру лексеми, яка подається в морфемному словнику: *ком-со-мол* [5:139]. Звідси — актуальність проблеми розмежування синхронії та діахронії при вивченні статусу складових таких абруотворень.

Спостереження показують, що характер синхронічного морфемного членування абрєвіатурних одиниць значною мірою залежить від

їх виду (за традиційною класифікацією виділяються такі основні типи складноскорочених слів, як ініціальна абрєвіація з її різновидами, ініціально-цифрова, часткова, частинна та змішана абрєвіація). Усі абрєвіатури прийнято поділяти на нечленовані та членовані. Вважається, що нечленованими є ті слова, які утворилися ініціальною (буквеною, буквено-звуковою, звуковою) та ініціально-цифровою абрєвіацією [6:7]. Скажімо, слова *НРУ* (*Народний рух України*), *ЗМІ* (*засоби масової інформації*), *ПДВ* (*податок на додану вартість*), *АН-70* (*модель літака, створена в конструкторському бюро імені Антонова*) — нечленовані, бо вони не змінюються, а компоненти їх структури — не морфемі, а окремі звуки або букви.

Важко погодитися з думкою про те, що всі ініціальні абрєвіатури мають неподільну структуру. Здебільшого, як тільки абрєвіатура набуває активного вжитку, від неї починають утворюватися похідні слова і її структура зазнає суттєвих якісних змін. Від ініціальних абрєвіатур, які мають велику частоту вживання, похідні лексичні одиниці продукуються як на мовному, так і на мовленнєвому рівнях, напр.: *ООН* (*оонівський*, *оонівець*), *ОУН* (*оунівський*, *оунівець*), *УПА* (*упівський*, *упівець*), *МХАТ* (*мхатівський*, *мхатівець*), *СБУ* (*есбеушний*, *есбеушник*), *НАТО* (*натовський*, *натівський*, *натовець*, *натівець*, *неонатовець*, *неонатівець*), *СОГ* (*сотівський*), *ПТУ* (*петеушний*, *петеушівець*), *ГАЗ* (*газик*) тощо. Деякі номени — приклад нестримної словотворчої активності, наслідком якої є парадигми похідних або й словотвірні гнізда. Скажімо, від абрєвіатури *піар* (англ. PR — public relations, що буквально позначає *громадські зв’язки*) утворилися слова: *піарівський*, *піарний*, *піарник*, *піарівець*, *піарчик*, *піарити*, *піаракція*, *піар-компанія*, *піар-кампанія*, *піар-менеджер*, *піар-служба*, *піар-структура*, *піар-технології*, *піар-фахівець*, *піар-хитроці*. У цих випадках звукова або буквена структура мотивуючих слів, набуваючи ознак морфемі, морфемізується і перетворюється на аброморфему, зокрема — аброкорінь (сегмент слова, який за своїм походженням є абрєвіатурою, що завдяки великій частоті вживання та здатності утворювати нові слова набув ознак морфемі). Отже, і в зазначених ініціальних абрєвіатурах, і в словах, що є похідними від них, як на наш погляд, виділяється аброкоренева морфема. Звідси, скажімо, іменник *ООН* складається з аброкореня *ООН-*, що збігається зі словозмінною основою цього слова; деривати *оонівський* та *оонівець* згідно з правилами морфемного членування містять аброкорінь *оон-* та відповідні афікси. Такий підхід до поділу абрєвіатур на складові частини

певною мірою видається нам компромісним у подоланні протиріччя, яке існує між значенневою цілісністю цих номенів і їх структурною розчленованістю.

У морфемній структурі слів аброморфемі поєднуються з іншими морфемами за тими правилами сполучуваності, що й звичайні морфемі. У процесі словотворення нерідко на стику між аброморфемою та формантом виникають різні морфологічні зміни, пор.: *НАТО* + *-ськ(ий)* → *натовський*, де відбувається нарощення інтерфікса *-ов-* з накладанням його початкового звука *о* на кінцеве *о* аброморфемі (інтерференція). У варіанті *натівський* до вказаних морфологічних явищ долучається чергування *о* з *і*.

Аналогічним чином, як на нашу думку, здійснюється морфемне членування почастинних абревіатур, абревіатур змішаного типу, телескопічних утворень та слів похідних від них. Напр., такі слова, як *комсомол* (*комсомолець, комсомолка, комсомольський*), *колгосп* (*колгоспник, колгоспників, колгоспницький, колгоспниця, колгоспний, міжколгоспний*), *мопед* (*мопедний, мопедик*), *КрАЗ* (*кразівський, кразівець*), елементи структури яких значною мірою нівелювалися як самостійні одиниці, повної деетимологізації ще не зазнали. Відповідно їх, як на нашу суб'єктивну думку, поки що не можна з погляду синхронії вважати непохідними. Унаслідок великої частоти вживання цих лексем та їх здатності породжувати нові слова етимологічно відслівні елементи, з яких вони складаються, утворюють значенневу і структурну єдність — аброкорені: *комсомол-*, *колгосп-*, *мопед-*, *КрАЗ-*.

До іншого типу морфемного членування належать часткові абревіатури. Їх початковою частиною є усічений компонент на кшталт *рай-*, *держ-*, *райдерж-*, *проф-*, *мед-*, *вет-*, *політ-*, *орг-*, *обл-* тощо, який має в слові пояснювальний характер. Кінцева частина — повноцінний іменник з функцією ідентифікації. Усічені частини часткових абревіатур А. Нелюба розглядає як відслівні префікси [3: 225], інакше кажучи, — абропрефікси. За своїми ознаками вони відрізняються від тих аброморфем, про які йшлося вище. Абропрефікси — це значущі елементи абревіатур, які за значенням і частково за структурою збігаються зі співвідносними з ними морфемами і, повторюючись у багатьох словах, виступають у ролі словотворчого засобу (пор., напр.: *райвідділ, райадміністрація, райспоживспілка, райцентр*, у О. Довженка — *райгусак, райкарась* тощо, де компонент *рай-* співвідноситься з кореневою морфемою *район-*). Отже, скажімо, у лексемі *райвідділ*

виділяється абропрефікс *рай-*, префікс *від-*, корінь *-діл-* та нульове закінчення. За цим зразком членуються на морфемі такі, напр., абревіатурні утворення, як *педінститут, ветлікар, медпрацівник, політ'язень, профспілка, демплатформа* тощо, а також слова похідні від них.

Почастинні абревіатури та абревіатури змішаного типу (пор., напр.: *райком, профком, філфак, медін, облко, райпо* тощо) розглядаються як такі, у яких етимологічно відслівні елементи утворюють лексичну єдність. Вони, як правило, мають значний словотворчий потенціал. Останнє, на думку А. Нелюби, засвідчує єдність, слівність, кореневість абревіатур наведеного типу [3: 225]. Звідси, напр., іменник *профком* складається з аброкореня *профком-*, який збігається зі словозмінною основою цього слова, та нульового закінчення. Відповідно в похідному утворенні *профкомівський* вичленовується аброкоренева морфема *профком-*, інтерфікс *-ів-*, суфікс *-ськ-* та закінчення *-ий*.

За характером деривації та особливостями морфемної структури до абревіатур дуже близькі слова, які утворюються способом усічення за зразком абревіації, напр., *фольк* (*фольклор*), *універ* (*університет*), *бад* (*бадмінтон*), *зав* (*завідувач*) тощо. Дехто з мовознавців такі похідні одиниці розглядає як один із різновидів абревіатур. Ці лексеми, як правило, відмінювані, тому в них виділяється закінчення. Як і в абревіатурах, у словах, усічених за зразком абревіації, вичленовується не повноцінна коренева морфема, а аброкорінь. Трапляється, що в аброкорені одночасно морфемізується повноцінний префікс та усічена частина кореня (пор.: *зав, зам*, де *за-* — повноцінний префікс, який входить до складу мотивуючого слова, а *-в-* та *-м-* — усічені частини відповідних кореневих морфем).

Підсумовуючи все вищесказане, можна виділити кілька основних типів членування абревіатурних одиниць та слів похідних від них.

1. Аброутворення, які зазнали повної деетимологізації й опрощення морфемної структури, — синхронічно непохідні і членуються на морфемі за загальними правилами, як звичайні слова: *лавсан* — ∅, *мелан* — ∅, *бесалол* — ∅.

2. Невідмінювані ініціальні абревіатури, які не мають похідних утворень, на морфемі не поділяються: НРУ, ЗМІ, ПДВ.

3. Ініціальні, почастинні абревіатури та абревіатури змішаного типу, які характеризуються великою частотою вживання і мають похідні утворення, складаються з аброкореня, який збігається зі слово-

змінною основою. У тих із них, що відмінюються, виділяється закінчення: *ООН, комсомол-Ø, профком-Ø, КРАЗ-Ø*.

4. У часткових абрєвіатурах початковий усічений компонент ідентифікується як абрєпрефікс. Їх кінцева частина поділяється на складові елементи згідно з загальними правилами морфемного членування: *рай-від-діл-Ø, обл-держ-адміністр-аці[й]-а, проф-с-піл-к-а*.

5. У словах, які є наслідком усічення за зразком абрєвіації, виділяється абрєкорінь. Ті з них, що відмінюються, мають закінчення: *зав — Ø, фан — Ø, універ — Ø*.

1. Алексєєв Д. И. Сокращенные слова в русском языке. — Саратов, 1979. — 328 с.

2. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. — К.: Наук. думка, 1984. — 251 с.

3. Нєлюба А. Від графічної економії до нових словотворчих засобів і основ (складання скорочених основ і його наслідки в слововірній номінації) // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Філологія. — Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. — Вип. ХУ — ХУІІІ. — С. 222–226.

4. Нєлюба А. Осново- і словоскладання в контексті слововірної номінації // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. — 2006. — № 2. — С. 179–184.

5. Полюга Л. М. Морфемний словник. — К.: Рад. шк., 1983. — 464 с.

6. “Українська мова”. Енциклопедія. — К.: Укр. енцикл., 2000. — 752 с.

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА. СОЦІОЛІНГВІСТИКА

УДК 491.79+418+398.6

Т. А. Панасенко

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАГАДОК В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті систематизовано та узагальнено тематичні категорії загадок, охарактеризовано найтиповіші з них, запропоновано класифікацію загадок, яка найбільш дотична до об'єкта дослідження.

Ключові слова: загадка, класифікація, тематика, систематизація, узагальнення.

The article deals with the thematic categories of riddles which are systematized and summarized, the most typical are characterized from them, is offered the classification of riddles, which most tangent to the object of research.

Key words: riddle, classification, subject, systematization, generalization.

В усній художній творчості кожного народу з давніх-давен живе й постійно розвивається, активно функціонує загадка. У процесі культурно-історичного розвитку людства дедалі увиразнювалась роль загадки. Так, мисливці вдавалися до інакомовлення, сподіваючись на вдале полювання, уникали називати речі справжніми іменами, а натомість вживали якісь інші, вигадані назви, приховуючи у такий спосіб свої наміри, “притуплюючи” пильність звіра тощо. До речі, й метафорична мова сватів на заручинах у весільній драмі, що дійшла до нас, також сягає тих давніх часів, коли всілякі обрядові дійства мали забезпечити справі добрий хід.

Актуальність статті зумовлена посиленням інтересу сучасного мовознавства до проблеми тематичного розмежування загадок.

Метою дослідження є здійснення комплексної систематизації та узагальнення класифікації загадок.

Мета зумовила розв'язання таких завдань: 1) систематизувати та узагальнити тематичні категорії загадок; 2) охарактеризувати найтиповіші з них; 3) запропонувати класифікацію загадок, яка найбільш дотична до об'єкта дослідження.